

עיתוני ילדים בפולין ותרומתם לספרות הילדים בידיש

א. הקשר המשולש: בתי ספר, עיתונים וספרים בידיש

בגיליון האחרון של העיתון לנוער דער חֶבֶר, שראה אור בוילנה בחודש מאי 1939, נרפס מכתב של תלמידה בשם גאָרדאָן טשערנע, הלומדת בבית הספר בהיידוצישאָק. והרי קטע ממכתבה:

ביי אונדז אין שול האָט זיך פֿאַרשפּרײט אַ ווערטל: 'ווען איך האָב געלט, וואָלט איך געקויפֿט ביכער'. און די קינדער שפּאַרן טאַקע פֿון דעם נײטיקסטן און זאַמלען געלט אויף ביכער. אויף אַזאַ אופֿן האָט כמעט יעדער קינד ביי אונדז אין קלאַס אָנגעזאַמלט אַ ביבליאָטעקל, וואָס באַשטייט פֿון 20 ווערטפֿולע ביכער.

צווישן זיי בין איך אויך דאָ. יעדער נײער בוך איז פֿאַר מיר אַ נײע פֿרייד, מיט יעדן נײעם בוך פֿריי איך זיך ווי אַ קליין קינדעלע מיט אַ נײער צאַצקע. איך הייב זיך שוין אָן פֿרייען, ווען אויך מײן ביבליאָטעק באַשטייט פֿון 23 גרויסע ביכער, אַחוץ דעם די זשורנאַלן קינדערפֿרײנד, ביימעלעך, חֶבֶר...¹

התלמידה מעידה על היחס החיובי לספר בקרב התלמידים, על חיסכון של כל פרוטה (ומדובר על פי רוב במשפחות עניות), כדי לקנות ספר. יחד עם זאת, יש מקום נכבד בספרייתה לעיתוני הילדים בידיש: קינדערפֿרײנד, גרינינקע ביימעלעך ודער חֶבֶר, בהם נתמקד כאן בהמשך.

ואכן, מתוך המחקר² הסתברה התרומה החשובה של עיתונות הילדים בידיש להתפתחות ספרות הילדים בשפה זו.

מקום חשוב בעיתונות הילדים היהודית תפסו העיתונים, שנרפסו עבור בתי הספר החילוניים, ששפת ההוראה בהם היתה יידיש. בתי ספר אלו היו מאוגרים ברשת החינוך ציש"א.

רשת ציש"א

כנס היסוד של רשת ציש"א - ראשי תיבות של 'צענטראַלע יידישע שול אַראַגאַניזאַציע' (הארגון המרכזי של בתי הספר היידיים) - היה בשנת 1921

בווארשה. הפעילים והמורים היו אנשי המפלגות הסוציאליסטיות, רובם מן ה'בונד', ואחרים מ'פועלי ציון', מן 'המאוחדים' ('פֶּאַראַייניקטע') וגם בלתי-תלויים. המגמה היתה להקנות לתלמידים חינוך סוציאליסטי ללא השפעה של דתיות. אנשי ה'בונד' רגלו בסולידריות בינלאומית של מעמד הפועלים. הם רצו ליצור זהות יהודית חדשה שתהיה מושתתת על תרבות יידיש. כאמור, ברשת ציש"א פעלו גם אנשים מאירגונים פוליטיים נוספים, ועל כן היו גם חילוקי-דעות. אחת השאלות שעלתה: האם ללמד גם עברית? כולם כאחד הסכימו בכל זאת שיש לשים דגש על לשון יידיש וספרותה בתכנית הלימודים.

בית הספר החדש יצר צורך בחומרי קריאה לתלמידיו. עם צמיחת בתי הספר החלו להוציא לאור מקראות, ספרי לימוד, ספרי קריאה (בעיקר ספרונים בסדרות, שנקראו 'ביבליותיקות' במקור ובתרגום).

לציש"א היתה השפעה רבה על הוצאת ספרי קריאה וספרי לימוד ביידיש. בשנים הראשונות לקיומה הקימה ציש"א הוצאה לאור בשם 'שול און לעבן' (בית הספר והחיים), שפרסמה ספרים למורים ולילדים. אחר-כך התאחדה הוצאת הספרים עם 'קולטור-ליגע', וקיבלה מצי"א הזמנות, תכניות והמלצות. אחת הסדרות שיצאה לאור, 'שול-ביבליאָטעק', כללה עשרות ספרים של סופרים יהודים ולא-יהודים, שנערכו והותאמו לבתי ספר. בבתי ספר רבים תפסו ספרים אלה את מקומה של המקראה. וב-1935 נוסדה קרן על שם י. כמורנער (יוסף לעשטשינסקי, שהיה יו"ר ציש"א), וזו הוציאה לאור ספרים עבור תלמידי בתי הספר עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.³ באותה תקופה, בין שתי מלחמות העולם, המשיכו גם הוצאות ספרים פרטיות בפעילותן.

רשתות החינוך ביידיש החלו להוציא לאור עיתונים לילדים, הן במזרח אירופה והן באמריקה ובקנדה. בתמיכת ציש"א יצאו לאור בוולנה העיתונים דער חֶבֶד וגרינינקע ביימעלעך, בעריכת ש. באַסטאַמסקי, ובווארשה העיתון קינדערֶפֿרֶנֶד בעריכת מ. טייכמאַן.⁴ באמריקה ראו אור: קינדערֶלַאַנד על-ידי בתי הספר של ה'אַרבעטער רינג'; קינדערֶוועלט על-ידי בתי הספר של ה'נאַציאָנאַלער אַרבעטער־פֿאַרבאַנד'; וקינדערֶ־זשורנאַל על-ידי 'שלום-עליכם פֿאַלקס אינסטיטוט'.

העיתון והספר ביידיש

מי שהצביע על מקומם של עיתוני הילדים בתחום ספרות הילדים ביידיש היה דניאל טשאַרני.⁵ בשנת 1939 הוא פרסם סקירה על ספרות הילדים ביידיש. זה היה במלאות עשרים וחמש שנה לגרינינקע ביימעלעך בעריכת באַסטאַמסקי בוולנה, ועשרים שנה לקינדערֶ־זשורנאַל בעריכת שמואל ניגער באמריקה. (אחר-כך ערכו אותו ליפע לעהרער ואחרים.) טשאַרני מצא קשר הדוק בין עיתונים לילדים וספרות ילדים. והרי ניסוחו: "אָט די דאָזיקע צוויי זשורנאַלן אויף ביידע זייטן אַטלאַנטיק זענען געוואָרן די ערשטע צוויי גרונשטיינער פֿאַר דער מאָדערנער יידישער קינדערֶ־ליטעראַטור" (שני עיתונים אלו משני עברי האוקינוס האטלנטי נעשו שני אבני היסוד הראשונים של ספרות הילדים המודרנית ביידיש). הוא ציין

גרינבער ביימעלעך

אונטער די גרינע
 דימעלאך
 שפילען זיך כסאט טאך
 שלמה לאך
 מי, מי, וואל זיך זוישע
 דעצעלאך
 כאט אייערע כשר'ע
 אוועלאך!
 ח.נ.ב.אלף

2-וועכנטלעכער אילוסטרירטער

הינדער - זשורנאל

רעזיאזירט פון ש. באסטאמסקי.

א י נ ה א ל ט :

דער ערשטער קלאס פון דער היינטיגער
 קאמפער-גיסנאזיע אין קאחנע
 אויפן טיכל (ל.ר. מיט נאָטן) סעקס-ל. קאלושניער,
 מוזיק - ב. יודני
 טרילינג (ליד)
 א מעשה ביים 3 פיינלעך - - - ב. גלעזער
 ביימער
 דעם היסטעריס קינדער - זעפיה רענעס,
 פון מויליש-ט. גילינסקי.
 אט טראדעס (ליד) - - - י. קאשליער
 טרילינג (ליד) - יוסף הלל לעזי
 מעשאלעך פון אליעזר שינדלער
 געענדיקט די שול (קינדע-שיל) - זל. כאנין
 די וילבערע גליטשערס - לויט טטאל -
 העלענע כעצקעלע.
 היסטעלעך הענן כעלעמער נאָרמאָס, נעומלט
 פון ש. באסטאמסקי.
 אונדזער קלוג, בריע, טריילעכער היינל

פארלאג
 נייע יידישע שול'ס ווילנע.
 א ד ר ט
 Wilno, Stefańska 24.
 P. K. O. 81,899

א פ ר י ל 1937
 Nr. 8 (198)

פּאָנאַמענטס-פּרייז פֿאַר פּוילן: אַ יאָר (20 נומערן) - 3 גילדן, אַ 1/2 יאָר (10 נומערן) 1.50 גילדן
 סאַר אויסלאַנד: אַ יאָר (20 נומערן) - 1 דאלער, אַ 1/2 יאָר (10 נומערן) 50 סענט

את חשיבותם של העיתונים והמוספים, המפרסמים יצירות ספרות שונות, קלאסיות ומודרניות, מקוריות ומתורגמות, וכן יצירות של ילדים. לדבריו יכולים המבוגרים ללמוד מחיבורי הילדים בעיתונים מה מעניין אותם וכיצד צריך לכתוב להם.

ואכן, מתוך עיון בעיתונים לילדים שנדפסו בפולין, ניכרת תרומתם הרבה לספרות הילדים בידיש. ראשית כול, מצד הכותבים. העיתונים שימשו במה לפרסום יצירות ספרות, גם של סופרים ותיקים (חלקם היו ידועים עד אז רק ככותבים למבוגרים) וגם של יוצרים חדשים, כגון מורים שכתבו עבור תלמידיהם יצירות מקור, או עיבדו משל אחרים להמחזה ולימוד בכיתה.

יתר על כן, רבה היתה חשיבותם של עיתונים אלה להכשרת קהל קוראים לספרות הילדים בידיש. בעצם ההרגל לקרוא לעתים מזומנות טקסטים בידיש, כבר הובטח שיהיו 'חובבי קריאה'. כמו כן פעלו רבות עורכי העיתונים לעידוד הקריאה: הם העניקו ספרים כמתנות למנויים וכפרסים על הפצת העיתון ועל משלוח פתרונות לחידות; הם הכריזו על מכירת ספרים במחירים מוזלים; המליצו על ספרים חדשים; פרסמו בעיתוניהם ספרים בהמשכים; פרסמו ביוגרפיות של סופרים ומשוררים; ציינו ימי הולדת וימי פטירה ועוד ועוד...

בסקירתו של טשארני ניתן לעקוב אחר התפתחות ספרות הילדים מתחילת המאה העשרים ועד 1939: הוא מבחין בין הספרות לילדים לפני מלחמת העולם הראשונה, לבין הספרות בתקופתו. לפני המלחמה בלטו בספרות הילדים מי שהוא מכנה "די קלאסיקער אונרזערע" (הקלסיקונים שלנו), וביניהם הוא מונה את דינעזאן, פרץ, שלום-עליכם ומענדעלע; וכן היו תרגומים של הקלסיקונים הלא-יהודים (האחים גרים, אנדרסן, ד'אמיציס וקיפלינג). לדבריו, מעטים היו אז הסופרים והמשוררים לילדים, ואילו בשנים האחרונות (לפני 1939, כאמור), יש כותבים מיומנים לילדים. בין אלה מונה טשארני את רבקה גאלין, קאדיע מאָלאַדאָווסקי, שלמה סיימאן, כאָווער־פּאַווער, אברהם רייזען, שלום אָש, ה. ליווייק ויוסף אָפּאַטאָשו. כמו כן הוא מציין אנשים שהפתיעו בכתיבתם לילדים, כדוגמת ב. סמאליאר ואברהם בליי.

ב. שלושה עיתונים – משך הופעתם ועורכיהם

הקשר המשולש של 'בית ספר – עיתון – ספר' התאפשר במקרים רבים משום שעורכי העיתונים היו מורים ומחנכים. ניתן להדגים תופעה זו בעיתוני הילדים שיצאו לאור מטעם צי"א הן בוילנה והן בווארשה. בוילנה נשא את הדגל שלמה באַסטאָמסקי. בווארשה – משה טייכמאן. שניהם היו מורים, סופרים, מתרגמים, מעבדים, עורכי עיתונים ומו"לים של ספרים.

גרינינקע ביימעלעך

גרינינקע ביימעלעך יצא לאור בוילנה החל משנת 1914 ועד 1939 עם הפסקות כמפורט להלן: 1914–1915; אפריל 1919; דצמבר 1919–1922; 1926–1939. מבין

גרינינקע ביימערלעך

2-וועכנטלעכער אילוסטרירטער קינדער-זשורנאל
אונטער דער רעדאקציע פון ש. באַסטאַמסקי.

פּערסער יאַרגאַנג

א פ ר י 5 1930

נומער 12 (62)

צום 15-טן
יאָרצייט
פון י. ל. פּרץ

י. 5. פּרץ.

ד ע ר ש י פ ע ר .

כ'האָב מײַן שיפעלע געפונען,
אויפן וואַסער עס געלאָזט,
און עס קומט דער ווינט און בלאָזט,
יאָגט מײַן שיפעלע געשווינד.
-- אויף די פליגלען פונעם ווינט

ס'האָט דער רעגן אויפגעהערט.
דער הימל איז שוין אויסגעקלערט.
נאָר די דעכער זינען גאָס,
רינען טיכעלעך אין גאָס,
רינען, רינען, רינען...

פלי דיר, פלי, מײַן שיפעלע! ...
און ווהיין פליסטו מײַן שיפעלע?
-- צו דער פרייער העלט, אהין,
ווי ס'איז ליכטיק, ווי ס'איז גרין,
פייגל זינגט, בלומען בליט!
שיפעלע, שיפעלע, געם מיך מיט!

העיתונים בידיש לילדים, שהופיעו במזרח אירופה, הוא התקיים במשך הזמן הארוך ביותר. רוב שנותיו הוא היה דרשבווען "צוויי-וואָכנטלעכער אילוסטרירטער קינדער-זשורנאַל". שם העיתון והמוטו לקוחים משירו של ביאליק.⁶ גרינינקע ביימעלעך החל את דרכו עוד לפני קיומה של רשת חינוך בידיש. גיליונות ראשונים יצאו לאור בהוצאת 'קלעצקין' שהיתה פרטית.⁷ היה זה בתקופה שבה וילנה היתה כפופה לשלטון רוסי, חודשים ספורים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בכל הגיליונות מצוין שהמו"ל והעורך ("רעדאַקטאָר-אַרויסגעבער") הוא קלעצקין עצמו, אולם מסתבר שהעורך האחראי ("אינעווייניקסטער רעדאַקטאָר") של גרינינקע ביימעלעך היה פֿאַלק היילפערין, ועובדה זו לא צוינה אף לא אחד מעשרים ושניים הגיליונות.⁸ ייתכן שהסיבה לכך קשורה בדרישת השלטונות, וקלעצקין הוכר, כנראה, על ידם או קיבל אישור לערוך ולהוציא לאור עיתונים.

לאחר גיליון יולי 1914 חלה הפסקה בת ארבעה חודשים בהוצאת גרינינקע ביימעלעך וזאת עקב פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בדצמבר 1914 חודשה הופעת העיתון ונמשכה עד אביב 1915. אז פסק העיתון להופיע, עקב איסור של השלטונות הצבאיים הרוסיים לפרסם בעברית ובידיש. הצו ניתן על-ידי המצביא העליון של צבא רוסיה במלחמת העולם, ניקולאי ניקולאייביץ.⁹ סיבה נוספת, כנראה, להפסקת העיתון: באותה תקופה, לפני פלישת הגרמנים, עזבו המו"ל והעורך, קלעצקין והיילפערין, את וילנה ועברו לרוסיה.¹⁰ וכך, בתקופת הכיבוש הגרמני בוילנה לא הופיע גרינינקע ביימעלעך. יש לציין שבאותה תקופה הונחה תשתית למערכת בתי הספר בידיש. ילדי פליטים הגיעו לוילנה, ועבורם הוקמו בעיר בתי-ילדים. מוסדות אלו הפכו אחר כך לבתי ספר.

מדצמבר 1918 שלטה בוילנה ממשלה ליטאית-סובייטית. תחת שלטון זה נעשה באפריל 1919 נסיון להוציא מחדש את גרינינקע ביימעלעך. הגיליון סומן כמספר 1, והיה גדול במידתו מן העיתון של קלעצקין. המו"ל: קומיסריון העם להשכלה בליטא וברוסיה הלבנה ('פֿאַלקס־קאָמיסאַריאַט פֿאַר בילדונג אין ליטע און וויסרוסלאַנד').

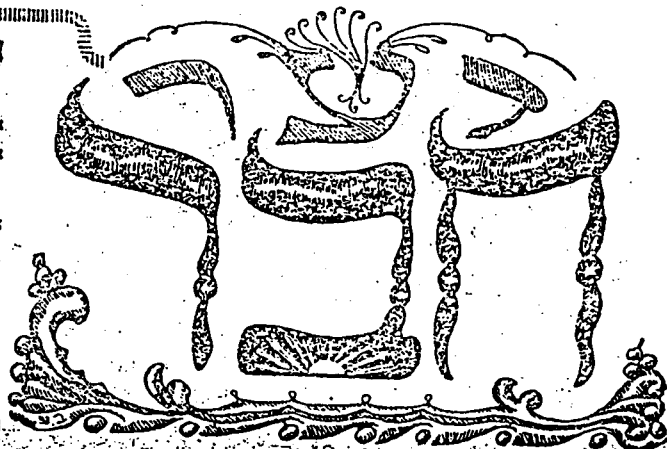
מי ערך עיתון זה? שם העורך אינו מצוין בגיליון הבודד (בכל אופן, אינו נראה בעילום המיקרופילם של הגיליון). אולם לפי דעת החוקר ישראל קלוזנר וכן לפי מקור ביוגרפי נוסף, היה העורך דניאל טשראָני.¹¹ אם אכן הוא היה העורך, הרי שהתפקיד ניתן לו, כנראה, בזכות פעילותו בברית-המועצות אחר המהפכה.¹² אולם ייתכן שגם במקרה זה נחשב טשראָני כעורך רק לכאורה, בפני השלטונות, ולמעשה ערך את העיתון מישוהו אחר. לדעתי, ערך את הגיליון הזה שלמה באַסטאַמסקי (העורך של הגיליונות הבאים של גרינינקע ביימעלעך). אחת הראיות: בעמוד הראשון של הגיליון יש פנייה שמתאימה לפייתו של עורך: "צו די יידישע קינדער" (אל הילדים היהודים). תחת כותרת זו מספר הכותב על מגמות העיתון ותכניו. על הפנייה חתום שלמה'לה ב-י. הוא, כנראה, שלמה באַסטאַמסקי.

שלמה באַסטאַמסקי נולד בוילנה בשנת 1891. סיים מוסד להכשרת מורים בעיר זו והיה מורה. הוא טיפח את ספרות הילדים בידיש - כתב, עיבד ותרגם סיפורים.

אַבאַנעמענטס - פרייז

פאַר פויגלן:
א יאָר (10 נומערן) 4 גילדן
א 1/2 יאָר (5 נומערן) 2 גילדן
פאַר אויסלאַנד:
א יאָר (10 נומערן) 60 סענט
זרעס:

S. Bastomski
Wilno,
Stefanska 24, m. 28.

אילוסטרירטער חודש-ושוורנאל פאַר עלטערע קינדער און יוגנט
רעדאַקטירט פון ש. באַסטאָמסקי

B. G. K. B.

№ 2 (12)

א י נ ה א ל ט :

אונזער עלבאָם - ש. דובנאָח - - - - בילד.
שמעון דובנאָח - דער גרויסער היסטאָריקער פון ירושן פאלק -
ג. פלודרמאַכער. - - - -
שלוה-עליכס אין די זכציקער יאָרן - - - ש. דובנאָח.
דער קלויסטערנלעך און דער טורעמויגער (מסל) - א. שטיינבאָרג.
בייזע חוינטן (שיר) - - - - יוסף הלל לעווי
אין דעם פאָבריקשטעל פון דער דרייבאָרגיקער מאַנשאַפּטור -
הצלענע באַצקעלס. - - - -
איבערן ים אויפן "מראַנעזשיבן" - - - -
דער טאָבאָק פונם שוועדישן פּאַל-פּאַרשער אַנדער. - - - -
דעם יאָרהונדערט פון צוטרעקונגען אין כיאַראַמיעס פון באַ-
רימסע ריוונדער, לויט ע. גראַנסטראַם - - ש. באַסטאָמסקי.
אונזער קלוב, מעטעאָרטישער חוינקל, ניס א. א. - - - -

1930

נאַוועמבער

פרייז פון נומער 60 גראָשן (7 סענט)

יחד עם רעייתו מלכה חיימסאָן יסד בית הוצאה לאור בשם 'נִיעַ ייִדישע פֿאַלקסשול'. הם הוציאו לאור ספרי לימוד במקצועות שונים, מקראות וספרי קריאה ביידיש עבור בתי הספר. באַסטאָמסקי היה פעיל באיסוף חומר פולקלוריסטי של העם היהודי. הוא ורעייתו ערכו גם ירחון פדגוגי בשם שולפֿרײַנד, שראה אור בין השנים 1936–1939.¹³

כאמור, ההפסקה בת ארבע השנים של גרינינקע ביימעלעך (מלבד הגיליון החדר־פעמי המחזר לעיל) חלה כאשר וילנה היתה כפופה לכיבוש הגרמני, ותקופה קצרה – לממשלה הליטאית הסובייטית. העיתון חידש את פעילותו בדצמבר 1919, כארבעה חודשים לאחר הופעת הגיליון הבודד. העורך של הגיליונות הראשונים היה פֿאַלק היילפערין ואחר־כך החליפו בעריכה שלמה באַסטאָמסקי. העיתון ראה אור עד אפריל 1922, כאשר הסיים הפולני החליט על סיפוח וילנה לפולין, וחבר הלאומים אישר זאת. נראה שהמצוקה הכלכלית והגירעון התמידי, הם שגרמו לציִשׂאָ להפסיק את הוצאת גרינינקע ביימעלעך באותה עת.

בתקופתו השלישית והארוכה – בין אוקטובר 1926 ליוני 1939 – ראו אור באופן רצוף מאתיים ארבעים ואחד גיליונות בעריכת שלמה באַסטאָמסקי. בגיליונות של תקופה זו נכתב: "אַרויסגעגעבן פֿון פֿאַרלאַג 'נִיעַ ייִדישע פֿאַלקסשול'", שהיה הוצאתו הפרטית של העורך. בשנתו הראשונה הופיע העיתון מדי חודש, ומשנה שנייה ואילך שב והיה לדר־שבועון. בגיליון הראשון סיפרו לתלמידים על התפתחות בתי הספר החילוניים, שלשון הוראתם ביידיש, בפולין ופרישתם ברחבי העולם. באותה שנה התרחשה מהפכת פילסודסקי. העיתון חודש כנראה בזכות תקציבים ותמיכות שציִשׂאָ קיבלה מגורמים מקומיים בפולין (כגון עיריות), וכן מאמריקה, ולא ממשרד החינוך הפולני.¹⁴

הגיליון האחרון של גרינינקע ביימעלעך ראה אור ביוני 1939, סוף שנת הלימודים. מסיבות מובנות הוא לא התחדש בספטמבר 1939, למרות כוונת העורך להמשיכו.

דער חֶבֶר

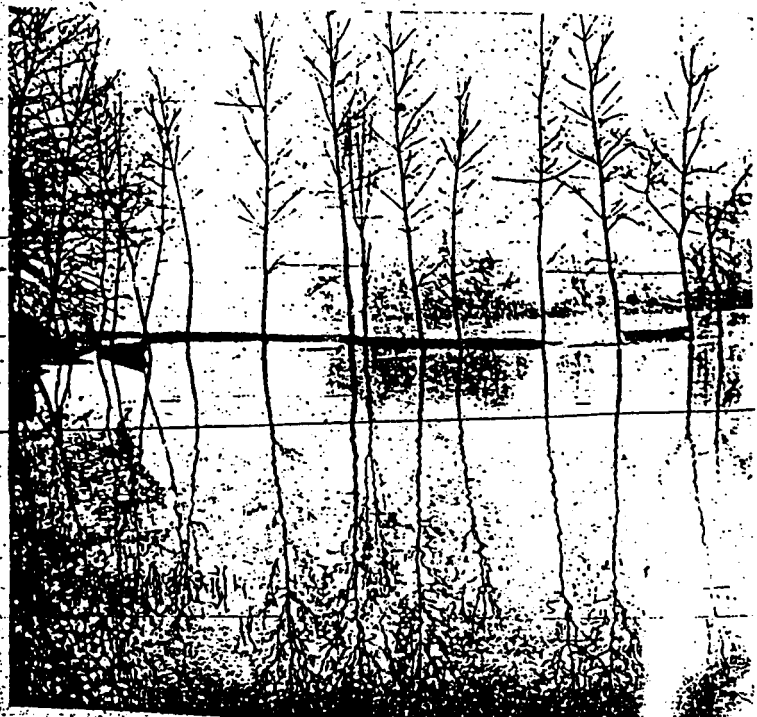
הירחון דער חֶבֶר (החבר) ראה אור בוויילנה. הוא היה מיועד לבני הנעורים, כפי שמעיד ציון המערכת: "חודש־זשורנאַל פֿאַר עלטערע קינדער" (ירחון לילדים בוגרים). להערכתי הוא התאים לבני גיל 11 ומעלה. הירחון יצא לאור בשתי תקופות, עם הפסקה של שבע שנים ביניהן: הראשונה – מספטמבר 1920 עד מאי 1922 (17 גיליונות); והשנייה – מאוקטובר 1929 עד מאי 1939 (95 גיליונות). הגיליון הראשון של דער חֶבֶר הופיע בספטמבר 1920, בדיוק שנה לאחר הופעתו של גרינינקע ביימעלעך המחודש. העורך של דער חֶבֶר היה יעקב פֿאַט. יעקב פֿאַט נולד בביאליסטוק ב־1890. בצעירותו למד ב'חֶבֶר' ובישיבות. היה סופר, עיתונאי, מבקר ספרות ועורך. מראשי תנועת ה'בונד' ופעיל ברשת ציִשׂאָ. פֿאַט כתב הרבה גם לילדים. בין השנים 1921–1938 הוא שהה בווארשה והיה מעורכי היומן למבוגרים ביידיש פֿאַלקסצייטונג (עיתון העם). ב־1926 ערך פֿאַט את המוסף

פרשת 15 באשון

א' סע 25 אקטאבער 1938

קײנצער רײַז

צווייזאכץ-שוודנאל פאר קינדער און יגונט

2
אבני 4

לילדים קליינע פֿאַלקסצײַטונג. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה השתקע באמריקה. נפטר בניו-יורק ב' 1966.

לאחר הפסקה של שבע שנים חידש דער חֲבֵר את הופעתו. הפעם בפורמט שונה ועם עורך אחר, שלמה באַסטאָמסקי. באותה תקופה היתה כבר מערכת החינוך של צישׂאָ די מבוססת, לפיכך שונה בהרבה דער חֲבֵר בתקופתו השנייה מאשר בראשונה. באַסטאָמסקי העורך היה מורה ובעל נסיון בעריכת גרינינקע ביימעלעך, ולפיכך קיבל דער חֲבֵר בעריכתו אופי של ביטאון בתי הספר.

קינדערפֿרײַנד

באמצע שנת 1935 יסדה קבוצת מורים בווארשה הוצאת ספרים בשם 'קינדערפֿרײַנד' מתוך מגמה ליצור ספרי ילדים ביידיש, למלא את החסר בשטח זה. בראש הקבוצה עמד משה טייכמאַן. משה טייכמאַן נולד בראדום, פולין. בתחילה קיבל חינוך יהודי-מסורתי, אחר-כך סיים גימנסיה פולנית. למד במשך שנה באוניברסיטה בווארשה היסטוריה ופדגוגיה וכן שפות שונות. היה פעיל מפלגת 'פועלי ציון' ואחר-כך התקרב אל ה'בונד'. בשנות העשרים היה מורה בבתי ספר של צישׂאָ. מאז 1927 חי בווארשה. פרסם מאמרים בליטעראַרישע בלעטער (דפים ספרותיים) בענייני ספרים, סופרים ולשון יידיש. כאמור, היה מנהל הוצאת הספרים 'קינדערפֿרײַנד' וערך דו-שבועון לילדים בשם זה. הוא גם תרגם ספרים לילדים משפות שונות, ואלו ראו אור בהוצאה זו.¹⁵

הוצאת 'קינדערפֿרײַנד' החלה להפיק בו בזמן שתי סדרות של ספרי קריאה לילדים ולנוער. האחת 'ביבליאָטעק' 'א', שנועדה ל'קינדער און יוגנט' (לילדים ולנוער), והשנייה 'ביבליאָטעק' 'ב', שנועדה 'פֿאַר יינגערע קינדער' (לילדים צעירים יותר).

העיתון 'קינדערפֿרײַנד' יצא לאור בין השנים 1936–1939. תת-הכותר היה: 'צוויוואָבן זשורנאַל פֿאַר קינדער און יוגנט (דו-שבועון לילדים ולנוער) היו בו בדרך כלל 12 עמודים עם מוסף לילדים קטנים. גרעזעלע פֿאַר קליינוואַרג (עשב צעיר לטף) היה בן ארבעה עמודים, וניתן לתלישה מאמצע כתבי-העת. לעיתון קינדערפֿרײַנד נוסף ירחון בשם מוזיקאַלישע ביבליאָטעק (ספרייה מוזיקלית) ובו שירים ותווים לבית הספר ולילד. במרץ 1938 החל לצאת לאור עיתון נפרד לילדים קטנים בשם קליינוואַרג (טף).

ג. ספרות ילדים ביידיש בעיתונים

בשלושת העיתונים הללו ניתן למצוא בטקסטים הספרותיים מגוון ז'אנרים לגילים שונים, מקור ותרגום: שירים ליריים, שירי ערש, סיפורים ריאליסטיים, סיפורי עם, בדיחות, משלים, מחזות, רומנים לנוער בהמשכים, סיפורי מסעות, פרקים מביוגרפיות וחידות מחורזות. לצעירים יותר יש שירי משחק אצבעות, שירי משחק וריקוד, שירי נונסנס, וכן ז'אנר שיר-סיפור.¹⁶

נושאים ומגמות בספרות הילדים בידיש - התפתחות ושינויים

בכל העיתונים בידיש, לאורך כל תקופות הופעתם נפוצים מאוד שירי הטבע. חלק גדול מהשירים עוסק במזג האוויר ובעונות השנה, בעיקר החורף וכל הקשור בו (כגון שלג והחלקה על השלג). גם שירי אביב וסתיו ראו אור בשפע.

בעיתון גרינינקע ביימעלעך לתקופותיו ניתן להבחין בשינוי קיצוני בתיאור ההווי היום-יומי והמשפחה. בתקופה המוקדמת, 1914-1915, מתוארת משפחה יהודית ואורח חייה בימי חול ובחגים, וזאת על רקע של אוירת שלווה, נוף כפרי, עם נהר שמספק שעשועים לילדים בקיץ ובחורף, וכן עם יער (מפחיד לפעמים), שגובל בישוב. מתואר הווי הילדים שלומדים ב'חדר' אצל הרבי וכן יש מעשיות מתורגמות ומעובדות של גרים וסיפורים של אנדרסן ואוסקר ויילד. גם בסיפורים היהודיים יש מוטיבים על-טבעיים.

בתקופה השנייה, 1919-1922, ממשיכים בסיפורי הווי על ה'חדר', אך נוספים סיפורים על בית הספר והקייטנה. ואילו בשנים 1926-1939 מتركוזים רק בבית הספר, והסיבה לכך היא, כנראה, התפתחות בתי הספר החילוניים בידיש באותה תקופה, ועובדת היותם של רוב הקוראים תלמידי בתי ספר ולא תלמידי 'חדר'.

היצירות המיועדות לקטנים בגרינינקע ביימעלעך עוסקות ב'אני' ובסביבה הקרובה לילד: בני משפחתו, הבית, החצר ובעלי החיים בה. יצירות אלו ספוגות באווירה עליזה ושמחה. לעומת זאת, עבור הילדים הגדולים יותר מתוארות ביצירות הספרותיות משפחות עניות ומסכנות, שבהן כולם רעבים ללחם ולילדים אין בגדים ונעליים לחורף. בהתאם למגמה הסוציאליסטית בעיתונים אלו, מספר גדול מאוד של יצירות ספרותיות (וגם טקסטים להעשרה ולמידע) עסקו בנושאים הבאים: ניצול הפועלים, חיים קשים ועבודה קשה של הפועלים, פער בין עשירים לעניים, עוני במשפחה כתוצאה מאבטלת האב, הצורך בעזרה הודנית, בעיקר עזרה לעניים. הנושא חוזר בכל הז'אנרים. בשירים ובהימנונים על עולם המחר ועל תפקידו של הנוער; בסיפורים ריאליסטיים עם תיאור מפורט של עבודת הפועל, של ביתו הדל ותנאי המחיה הקשים של משפחתו, בעיקר ילדיו. הדמויות במחזות הן ילדים שעובדים קשה ומנוצלים על-ידי מעבידים, או ילדים שנאבקים למען עולם צודק יותר. מגמה זו, של התכנים, הערכים והמסרים הסוציאליסטיים, לא היתה בגרינינקע ביימעלעך בשנים 1914-1915, אולם החל מ'1919 היא הולכת ומתגברת, ונמצאת גם בשני העיתונים האחרים.

בעיתון דער חב"ר יש הבדל בין שתי תקופות ב'נוף', ברקע. בתקופה הראשונה, ראשית שנות העשרים, למרות האידיאולוגיה הסוציאליסטית, ה'נוף' המתואר ברוב היצירות עדיין קשור לטבע. מתוארים חיי יום-יום פשוטים בכפר ובעיירה. יש אפילו קריאה לחיות בחיק הטבע. לעומת זאת, ברקע היצירות החל משנת 1929 מצטייר נוף אחר. זהו נוף עירוני עם דגש על התעשייה והמלאכה בעיר. העיר מתוארת בשלילה לעומת הכפר. בעיר יש רעש, עשן ארובות של בתי החרושת. בתי העניים אינם מגן בחורף הקשה, וקרני השמש אינן חודרות אליהם. בעיתון זה

נפוץ השיר ההימנוני, שקורא לנוער להתארגן, לשנות את המצב ולבנות עולם חדש.

בשני העיתונים יש ספרות מסעות נרחבת. כותבים שונים מעלים רשמי מסע אישיים שלהם לארצות רחוקות, בעיקר במזרח הרחוק. יש רשמי מסע בסין, ביפן, בהודו וכן בארצות ובערים אחרות כדוגמת יוהנסבורג ומוסקבה. הכותבים (כניהם פרץ הירשביין, נח מישקובסקי והלנה חצקלס) מתארים את המקומות, את אורח החיים שם, וכן מפגשים עם יהודים. המערכת ממליצה לקוראיה לקרוא ספרות מסעות שהתפרסמה בספרים. הלנה חצקלס תרגמה גם רשמי מסע של הנוסע השבדי סוויץ הדין.

בנושא יחסים בין בני משפחה יש מעט מאוד יצירות ספרות בשלושת העיתונים – גרינינקע ביימעלעך, דער חבֿר וקינדערפֿרינד. סיפורים בודדים מספרים על דודים ועל בני דודים שמתארחים בבית.¹⁷ מעניין לציין, שבשלושת העיתונים לתקופותיהם נעדרות כמעט לגמרי יצירות שנוגעות לרגשות כלפי בני המשפחה. אף שהעיתונים מיועדים לילדים ולנוער, אין עיסוק במערכות יחסים בין הורים לילדים, בין אחים, וגם לא מזכירים יחסי קרבה, משיכה או אהבה בין בנים לבנות. תחום אחר ש'בולט בהיעדרו' הוא ארץ ישראל. בניגוד לעיתוני הילדים בעברית

של רשת 'תרבות' הציונית, שבהם הנושא הזה הוא מטבע הדברים מרכזי.¹⁸ סיפורי עם מעטים מאוד יש בגיליונות דער חבֿר בתקופת עריכתו של פֿאט ובקינדערפֿרינד שבעריכת טייכמאן. לעומת זאת, בכל הגיליונות שערך באַסטאַמסקי בשני עיתוניו ניתן למצוא ספרות עממית נרחבת, גם כללית וגם יהודית.¹⁹ הדבר מלמד על גישתו של עורך זה, שהיה אספן פולקלור, ששילב סיפורי עם מעובדים בספרות הילדים בידישו. הוא פרסם בעיתוניו מאוספי הפולקלור הפרטיים שלו סדרות של סיפורים על בדחנים מפורסמים. הסדרות הן על הבדחנים הערשעלע אַסטראָפֿאַלער (הרשלה מאוסטרופול), מאַטקע כאַבאָד (מוטקה חבד) ושייקע פֿיפּער. וכן יש סיפורים על חכמי כעלעם (חלם) וקבצי בדיחות על בעלי תכונות מסוימות (כגון: קמצנים וכו'). יש לציין שביצירות עממיות ממקורות יהודיים משולבים מוטיבים מן האגדה כגון מלאכים או אליהו הנביא, דמות שחוזרת בסיפורים רבים.

מן הספרות העממית העולמית תרגם ועיבד אליעזר שינדלר סיפורים רבים. בעיתוניו של באַסטאַמסקי נדפסו סיפורים שמקורם בלטביה, באוקראינה, בגרמניה, בספרד, בבלגיה, בארצות ערב, בסין, ביפן, בארצות אפריקה ועוד. בתוך מגוון סיפורי העם יש גם סיפורים עממיים אטיולוגיים, המסבירים איזו שהיא תופעה בהסבר עממי. וכן יש בעיתונים אלו מקבצי ביטויים (לפי נושאים כגון חגים, ימי השבוע ועוד), ניבים, חידות ושירי עם. משלים יש בעיקר בדער חבֿר, רובם של אליעזר שטיינבאָרג. מעטים הם מְשָׁלִי איזופוס וקרילוב.

מסתבר שחלקו של ההומור בעיתונים לילדים הולך ומתרחב במשך השנים. בעוד שבגיליונות הראשונים ההומור היה מועט, משובץ רק פה ושם בתוך יצירות ספרות (ולא כסדרות סיפורים מבודחים או בדיחות קצרות); הרי שבעיתונים בתקופות המאוחרות יש הרבה מאוד יצירות הומוריסטיות וכן יצירות להד"ם,

שמוגדרות 'פלוידער-מעשהלעך' (סיפורי קשקוש). לילדים הקטנים יש הומור רב בז'אנר שיר-סיפור, בעיקר ביצירות מאַרשאַק, צ'וקובסקי וקאָדיה מולודובסקי. לגדולים יש, כאמור, סדרות על בדחנים, ובדיחות. יש גם הומור לשוני שמתבטא בחריזות, כגון: 'יאָסל קאַפּאַסל' ו'מוישהלע קוישעלע'.

בניגוד להומור, הולך ופוחת במשך השנים נושא המסורת והחגים.²⁰ בגיליונות הראשונים של גרינינקע ביימעלעך (1914-1915) יש יצירות רבות על החגים, ואחרות משקפות את החברה היהודית ומסורתה. החגים הנזכרים בטקסטים הם טר־בשבת, פורים, פסח, ל"ג בעומר ושבועות. כלומר חגים גם מן התנ"ך וגם מן התקופה הבתר־תנ"כית.

מעניין המצב בעיתונות של תקופת הביניים (ראשית שנות העשרים). בדער חֲבֵר שבעריכת פאָט נושא החגים היהודיים לא מופיע כלל ועל הווי יהודי פורסם מעט מאוד. ובאותו זמן בגרינינקע ביימעלעך בעריכת באַסטאַמסקי פורסמו טקסטים רבים על חגים. החגים הנזכרים הם חנוכה, פורים ופסח, המתארים הווי ומנהגים של חנוכה ופסח. כמו כן נדפסו בגיליונות אלו טקסטים של אגדות יהודיות, המבוססות על דמויות מן המקרא ומן המסורת.

לעומת זה בתקופה המאוחרת יותר (ממחצית שנות העשרים ועד סוף שנות השלושים) הנושאים הללו מעטים מאוד בשני העיתונים. נזכרים בעיקר חנוכה, פורים ופסח. שני הראשונים – במכתבים של ילדים, שמתארים חגיגות בבתי הספר. ה'התעלמות' הזו מן החגים מצידו של באַסטאַמסקי בגיליונות המאוחרים מתאימה לאופי החילוני של בתי הספר של ציש"א. עורך זה, שעיתונו נתמכו והופצו במוסדות חינוך אלו, היה צריך, כנראה, להתאים עצמו לקו החילוני שלהם. יחד עם זאת, אין בעיתונים ביטוי התנגדות מפורשת לחגים היהודיים, כפי שהיו, לדוגמה, בעיתון הבונדיסטי לצעירים קליינע פֶּאַלקס צייטונג בעריכת יעקב פאָט. טקסטים ספורים ביותר יש בנושא התנ"ך. אחד הבודדים הוא שיר מתורגם של לורד ביירון על בת יפתח.

כאמור לעיל, יש חומר רב לגיל הרך (גן וכיתות ראשונות של בית הספר היסודי), בעיתונים גרינינקע ביימעלעך ובקינדערפריינד. בראשון הטקסטים לא נדפסו במדור נפרד, אולם לעתים לוו בהנחיה לקוראים הצעירים כדוגמת: "לייענט פֶּאַר אַייערע קליינע ברידערלעך און שוועסטערלעך" (קראו באוזני אחיכם ואחיותיכם הקטנים) ודומות לה. לעומת זאת בקינדערפריינד הם רוכזו, כאמור, במוסף 'גרעזעלע פֶּאַר קליינוואַרג' (עשב צעיר למען קטנים) ואחר־כך יצא לאור העיתון קליינוואַרג. העושר והמגוון הרב ביותר פורסם בגרינינקע ביימעלעך החל משנת 1926 ועד פרוץ המלחמה. בגיליונות הללו הופיעו סיפורים ריאליסטיים ושירים עם מצלול ומקצב המתאימים לקטנים הן בתכנים והן באמצעים אמנותיים, כגון האנשה וכן פתיחות וסיומים נוסחאיים. היו ביצירות אלו דמיון, הומור, התמודדות עם פחדים. ביצירות לקטנים ניכרת השפעת ספרות הילדים הרוסית. ז'אנר סיפור־שיר היה נפוץ, ונדפסו תרגומים ומקור פרי עטם של ק. צ'וקובסקי, ס. מאַרשאַק, לייב קוויטקו (רוסיה), קאָדיה מולודובסקי, רבקה גאַלין (אמריקה), שמואל צעסלער, שמחה ליטמאַן (ארגנטינה) ואחרים.

במשך שנות קיומם של העיתונים לילדים בידיש פחת מספר התרגומים וגבר מספר היצירות המקוריות בידיש. הדבר ניכר בעיתון רער חבֿר. בתקופתו הראשונה, בעריכת פֿאַט, היו רוב הטקסטים מתורגמים, ואילו בתקופתו השנייה, בעריכת באַסטאָמסקי – הרוב שאב מן המקור. תופעה זו מוכיחה גישה של עורך, אולם גם מרמזת על מצב ספרות הילדים. מתוך השפע הרב בשלושת העיתונים לילדים בידיש, מסתבר שבאותה תקופה, מאמצע שנות העשרים ועד סוף שנות השלושים, קיבלה ספרות יידיש לילדים תנופה חזקה, וזאת במקביל להתפתחות בתי הספר החילוניים בידיש, הן בפולין והן בארצות אחרות, בעיקר באמריקה. יחד עם זאת, למרות הדפסת יצירות רבות שנכתבו בידיש, לא ויתרו על תרגומים גם בתקופות המאוחרות של העיתונים. הקורא הצעיר בשלושת העיתונים התוודע באמצעותם לספרות הילדים העולמית הקלאסית. החל בסיפורי גרים וכלה בסיפורים וברומנים לבני הנעורים, שהיו מפורסמים באותה תקופה. חלק מהם הם נכסי צאן ברזל עד היום. דוגמאות: הלנה חצקלס תרגמה את הספר די זילבערנע גליטשערס (מחליקי הכסף) של מרי מייפס דודג' האמריקנית מתוך העיבוד של הצרפתי סטאל. וכן היא תרגמה שלושה ספרים של האמריקנית לואי פֿיטש פרקינס, שמהווים סדרה על ארצות שונות. בכל ספר הגיבורים הם תאומים, אח ואחות מאותה ארץ. 'מיני און מאַנֿי' (אסקימוסים); 'די קליינע האָלענדער' (הולנדיים) ו'די געוואַגטע' (מתקופת האבן). הספרים הללו ואחרים נדפסו בהמשכים בעיתוניו של באַסטאָמסקי.

בעיתונים אלו היה ייצוג רחב של סופרים מספרות העולם, שכתבו בשפות שונות. אמנם מספר היצירות של כל יוצר בשפה זרה היה מועט – לעתים יצירה אחת או שתיים שלוש, אך סביר להניח, שאצל חלק גדול מן הקוראים זו היתה היכרות ראשונה עימם, ובוזה חשיבותו של השילוב של ספרות העולם בעיתונות הילדים בידיש.

לסיום

יש לחזור ולהדגיש שתופעת הקשר בין רשת מוסדות חינוך והוצאה לאור של ספרים ועיתונים לילדים היתה קיימת גם באמריקה, ובמידה נרחבת בהרבה. דוגמה לכך היא רשת בתי הספר על שם 'שלום עליכם' שיסדה את הוצאת 'מתנות' ואת העיתון קינדער־זשורנאַל בניו־יורק. סופרים ומשוררים לילדים (וגם למבוגרים) תרמו מיצירותיהם לשתי מסגרות אלו. הספרים שיצאו לאור בארצות־הברית היו גדולים ומהודרים בהרבה מאלו של באַסטאָמסקי בוויילנה, והם הופצו גם בפולין, כפי שמעידים מכתבים ומסמכים שמצאתי בארכיון יוואָ בניו־יורק.

ספרות הילדים בידיש, על כל עשרות כותביה, נדפסה בחלקה הגדול בעיתונות ילדים בפולין, בארצות־הברית, בארצות דרום אמריקה ובארצות נוספות. מצד אחד נדפסו בעיתונים עבור התלמידים יצירות שהופיעו בספרים ובמאספים, ומצד שני פרסמו העורכים־המורים גם ספרים עם חומר שנלקח מעיתונים.

רוב הסופרים והמשוררים היו מהגרים ממזרח אירופה, שהגיעו לארצות שונות, בעיקר לאמריקה ולארגנטינה. עובדה זו מעידה על כך, שלא רק התפתחות בתי הספר החילוניים בידיש דירבנו את התפתחות ספרות הילדים, אלא גם היווצרותם של המרכזים היהודיים החדשים מעבר לאוקינוס. מרכזים אלו דרשו חינוך יהודי והקניית לשון יידיש לילדים קטנים, בסביבה שאינה דוברת אותה. פתחנו בציטוט קטע ממכתבה של תלמידה, ונסיים בקטע ממכתבם של תלמידי הכיתה השישית מבית הספר שאַבאָד בזעלודאָק. הם ציינו את יתרונותיו של העיתון דער חבֿר. נראה לי שהדברים מתאימים לכל העיתונים הנזכרים.

"ער ברענגט אונדז בילדער, לידער פֿון אונדזערע שרייבער, פֿראַגמענטן פֿון זייערע ווערק, זייערע ביאָגראַפֿיעס, ער דערנעענטערט אונדז צום ייִדישן וואָרט צו זינע שעפֿער. אַ דאָנק דעם חבֿר באַקאַנען מיר זיך מיט קינדער פֿון פּוילן און אויך פֿון אַנדערע ווייטע לענדער."²¹

הערות

- 1 דער חבֿר, 5 (95), מאי 1939, במדור 'אונדזער קלוב'.
- 2 המאמר מבוסס על מחקר שנערך במסגרת לימודים לתואר דוקטור באוניברסיטה העברית בירושלים, בחוג ליידיש. במחקר זה נערכו ניתוחי תוכן של מאות גיליונות של עיתוני ילדים בעברית וביידיש. העיתונים אותרו בארץ, בפולין ובארצות-הברית. בקרוב יראה אור הספר המבוסס על הדיסרטציה. שם הספר: בין העצים הירקרקים: עיתוני ילדים ביידיש ובעברית בפולין 1918-1939 (בהכנה). בספר זה ייסקרו עיתוני ילדים בשלוש השפות - יידיש, עברית ופולנית - על רקע המצב הפוליטי והחברתי ומגוון התפיסות האידיאולוגיות של יהודי פולין בין שתי המלחמות. מקום נרחב יוקדש בספר למערכות החינוך בפולין, לספרות הילדים ביידיש ולקשר עם ארץ-ישראל ועם הקהילות היהודיות ברחבי העולם.
- 3 ראה גם את מאמרו של נתן כהן: 'ה'בונד' ותרומתו לחיי התרבות בפולין בין שתי מלחמות העולם', חוליות 5, חורף 1999.
- 4 יתר על כן, יצא לאור בווארשה העיתון קליינע פֿאַלקסצייטונג (1926-1939), מוסף לילדים של העיתון נײַע פֿאַלקסצייטונג בעריכת יעקב פּאַט. אמנם עיתון זה לא יצא לאור ישירות על-ידי ציש״א, אלא על-ידי ה'בונד' עבור אירגון הילדים 'סקיף', אבל קראו בו גם תלמידי בתי הספר. על קליינע פֿאַלקסצייטונג ראה מאמרי: 'עיתון ילדים ומסרים פוליטיים', מעוף ומעשה, מכללת אחוה, תשנ"ז.
- 5 על דניאל טשאַרני ראה: ש. לוריא, 'דניאל טשאַרני ואמנות הזכרונות שלו', חוליות 7, סתיו 2002, עמ' 189-217.
- 6 ראה בהרחבה במאמרי: 'גרינינקע ביימעלעך - ההתחלה', קשר 27, מאי 2000, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 99-106.
- 7 על קלעצקין ראה: א. קאַצין: 'קוים לדמותו של בוריס אַרקאַדיאוויץ' קלֶצקין', חוליות 4, חיפה, קיץ 1997, עמ' 189-196.
- 8 אחת העדויות לכך שהיילפערין היה עורך העיתון בתקופה זו, נמצאת בגיליון היובל במלאות עשרים וחמש שנה לגרינינקע ביימעלעך (גיליון 240-239, מאי 1939, עמ' 260).
- 9 א.י. גאַלדשמידט: 'די ייִדישע פרעסע אין ווילנע אין די יאָרן 1914-1922', אין י. ישרון

- (רעד.) וילנע: אַ זאַמלבוך געווידמעט דער שטאַט וילנע, ניו-יאָרק, 1935, ז' 341; ישראָל קלויזנר, וילנע, ירושלים דליטא: דורות אחרונים 1881-1939, א-ב, לחממי הגטאות - תל-אביב, עמ' 460-461.
- 10 קלויזנר תשמ"ג, עמ' 460, 462.
- 11 קלויזנר תשמ"ג, עמ' 482; לעקסיקאָן פֿון דער ניער יידישער ליטעראַטור, באַנד 4, ניו-יאָרק 1956-1981, ז' 143.
- 12 בזמן פּינא העיר על-ידי הרוסים עבר טשארני למוסקבה, שם היה בשנת 1917 מוכיר המפלגה הפולקיסטית. בשנים 1918-1920 ערך את המדור הספרותי של הירחון די קומוניסטישע וועלט (העולם הקומוניסטי) ואת קולטור און בילדונג (תרבות וחינוך) (קלויזנר תשמ"ג, 482; לעקסיקאָן, באַנד 4, עמ' 143; וראה גם לוריא 2002).
- 13 על באַסטאַמסקי ותרומתו לעיתונות הילדים ולספרות הילדים בידיש ראה בהרחבה במאמרי: 'שלמה באַסטאַמסקי וקשריו עם סופרים ומשוררים', חוליות 7, סתיו 2002.
- 14 יש לציין שבאותו חודש בדיוק, באוקטובר 1926, החל לצאת לאור בווארשה המוסף לילדים בפולנית מאַלי פּשגלונד, שערך יאנוש קורצ'אק. על קורצ'אק ועיתונו ראה מאמרי: 'מאַלי פּשגלונד': עיתון ילדים בפולנית של יאנוש קורצ'אק, קשר 32, נובמבר 2002, אוניברסיטת תל-אביב, עמ' 107-113; 'יאנוש קורצ'אק - מחנך ועורך עיתון לילדים', מעוף ומעשה, מכללת אחוה, תשס"א. כמו כן באותה שנה החל לצאת לאור גם העיתון קליינע פֿאַלקסצייטונג הנוכר לעיל.
- 15 לעקסיקאָן, באַנד 4, ז' 76-77.
- 16 שמות של כותבים בגרינינקע ביימעלעך וביוגרפיות שלהם ראה בספרי: עיתוני ילדים יהודיים בפולין: סיכום מחקר, כולל לקסיקון סופרים ומשוררים לילדים בידיש (כולל מבוא מאת פרופ' יחיאל שיינטוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים), אחוה - המכללה האקדמית לחינוך, 2002.
- 17 יש לציין שבעיתוניו של באַסטאַמסקי יש טקסטים ספורים, בהם מתואר הווי של משפחות באמריקה. לרוב - הווי במשפחות יהודיות של מהגרים.
- 18 ראה ספרי: כשאגדל אעלה לארץ ישראל: רשת 'תרבות' בפולין ועיתוניה לילדים, בסדרה 'דור לדור', כא, אוניברסיטת תל-אביב 2003.
- 19 יש לציין שגם בגיליונות הראשונים בעריכת פֿאַלק היילפערין, היו בגרינינקע ביימעלעך מעשיות עממיות ואמנותיות, כגון תרגומים ועיבודים של האחים גרים, סיפורי אנדרסן ואוסקר ויילד.
- 20 יש לציין שבמקביל לעיתונים החילוניים בידיש, ראו אור עיתונים בידיש לילדים ולנוער מטעם רשת 'בית יעקב' של אגודת ישראל. שם, מטבע הדברים, היחס ללוח השנה היהודי שונה לגמרי. אחד העיתונים הוא קינדער גאַרטן, שהחל כמדור בתוך העיתון בית יעקב ואחר כך הפך לעיתון עצמאי. לקטנים יותר היה פֿרישינקע בלימעלעך. הרחבה על כך בספרי: בין העצים הירקרקים (בהכנה, ראה הערה 2).
- 21 דער חבֿר 3-4 (93-94), מרץ-אפריל 1939, במדור 'אונדזער קלוב'.

מראי מקום

- בר-אל ע', 'עיתון לילדים ומסרים פוליטיים וחברתיים' ועל העיתון 'קליינע פֿאַלקסצייטונג', מעוף ומעשה, 3, מכללת אחוה, סתיו 1996 תשנ"ז, עמ' 45-50.
- בר-אל ע', 'יאנוש קורצ'אק: מחנך ועורך עיתון לילדים', מעוף ומעשה, 7, מכללת אחוה, תשס"ב 2001, עמ' 187-198.

- בר־אל ע', עיתוני ילדים יהודיים בפולין: סיכום מחקר, כולל לקסיקון סופרים ומשוררים לילדים ביידיש, וכולל מבוא מאת פרופ' יחיאל שיינטוך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, אחוה – המכללה האקדמית לחינוך, 2002.
- בר־אל ע', "שלמה באסטומסקי וקשריו עם סופרים ומשוררים", חוליות, 7, סתיו 2002, עמ' 299–307.
- בר־אל ע', "מאלי פשגלונד": עיתון ילדים בפולנית של ינוש קורצ'ק", קשר, 32, תל-אביב, נובמבר 2002, עמ' 107–113.
- בר־אל ע', בשאגדל אעלה לארץ ישראל: רשת "תרבות" בפולין ועיתוניה לילדים, בסדרה "דור לדור", כא, אוניברסיטת תל-אביב, 2003.
- בר־אל ע', בין העצים הירקקים: עיתוני ילדים ביידיש ובעברית בפולין 1918–1939, הספרייה הציונית ומכון דב סדן, ירושלים (בהכנה).
- גאלדשמידט א' י', "די יידישע פרעסע אין ווילנע אין די יאָרן 1914–1922", אין: ישורין י' (רעד.), ווילנע: אַ זאַמלבוך געווידמעט דער שטאַט ווילנע, ניו־יאָרק, 1935, ז' 341.
- כהן נ', "ה'בונד" ותרומתו לחיי התרבות בפולין בין שתי מלחמות העולם", חוליות, 5, חורף 1999, עמ' 291–306.
- לוריא ש', "דניאל טשארני ואמנות הזיכרונות שלו", חוליות, 7, סתיו 2002, עמ' 189–217.
- לעקסיקאָן פֿון דער נפֿער ייִדישער ליטעראַטור, באַנד 4, ניו־יאָרק 1956–1981.
- קאַצנזאָה א', "קווים לדמותו של בוריס אַרקאַדיאַוויץ קלֶצקין", חוליות, 4, חיפה, קיץ 1997, עמ' 189–196.
- קלויזנר י', ווילנה, ירושלים דליטא: דורות אחרונים 1881–1939, א–ב, לוחמי הגטאות–תל-אביב, עמ' 460–461.